

संपूर्णतया सुधारित व अद्ययावत

आपल्या परीक्षेतील ८० टक्के प्रश्न
ज्या पुस्तकावर आधारित असतात
तोच हा आई-वडिलांनी अभ्यासलेला अन्
विश्वासाने मुलांच्या हाती सोपविलेला
अधिकाऱ्यांच्या पिढ्यानुपिढ्या
घडविणारा ग्रंथराज....

१९८० ते अद्यापर्यंत

प्रदीर्घ दर्जेदार लेखन प्रपंच

व्हा. एस. क्षीरसागर तथा के'सागर. सतत अभ्यास अन् अव्याहत व्यासंग हे त्यांचे वैशिष्ट्य. १९८५ पासून आजपावेतोच्या ४० वर्षांच्या प्रदीर्घ कालावधीत के'सागरीय प्रकाशनाच्या माध्यमातून महाराष्ट्र शासनातील (अन् केंद्र शासनातीलही!) हजारो कर्तवगार अधिकाऱ्यांच्या पिढ्यानु-पिढ्या घडविणारं अन् आजच्या या काळातल्या येन केन प्रकारेन् प्रसिद्धीमागं धावणाऱ्या जगातलं एक आगळं-वेगळं अन् तितकंच अपवादात्मक व्यक्तिमत्त्व!

पुणे विद्यापीठाच्या एलएलबी परीक्षेत विशेष गुणवत्तेसह प्रथमवर्ग मिळविणाऱ्या या व्यक्तिमत्त्वाने लिहीलेल्या द्वितीय व तृतीय वर्ष एलएलबीच्या मिळून आठ विषयांवरील नोट्स नव्वदच्या दशकात विद्यार्थिप्रिय ठरलेल्या. याच काळात ३ वर्षे त्यांनी एलएलबीच्या तिन्ही वर्षांचे क्लासेस यशस्वीरीत्या चालविलेले.

सन १९८५ पासून आजपर्यंत त्यांनी के'सागर पब्लिकेशन्स-च्या माध्यमातून स्वतंत्रीत्या लिहिलेल्या ६० पुस्तकांच्या अन् त्यांनी सहलेखन वा संपादन-संस्करण केलेल्या पुस्तकांच्या एकूण आवृत्त्यांची संख्या ५,००० पर्यंत पोहोचलेली. अन् या कालावधीत तुमच्या-आमच्या हाती पोहोचलेल्या या ग्रंथांच्या प्रतींनी एक कोटीचा टप्पा ओलंडलेला!

राज्यातील काही विद्यापीठांनी त्यांची पुस्तके संदर्भग्रंथ म्हणून शिफारशीत केलेली. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळानेही त्यांच्या काही पुस्तकांचा संदर्भ घेतलेला. महाराष्ट्र राज्याच्या शिक्षण विभागानेही त्यांनी लिहिलेली अनेक पुस्तके उत्तम पुस्तके म्हणून शिफारशीत केलेली.

उपजिल्हाधिकारी, पोलीस उपअधीक्षक, तहसीलदार, गट-विकास अधिकारी, रेव्हेन्यू ऑफिसर, सरकारी कामगार अधिकारी आदी पदांसाठी आयोगाकडून पात्र वा निवड. सरकारी कामगार अधिकारी, सहायक कामगार आयुक्त या पदांवर प्रत्यक्ष काम.

के'सागरीय बृहदपरिवार

मराठीत रुढ झालेले अखी भाषेतील शब्द अर्थासह

मराठीतील काही प्रसिद्ध आत्मचरित्रे वा आत्मकथनात्मक साहित्यकृती पुढीलप्रमाणे-

कबुलायत	करानामा
खासा	पती
गमजा	तोरा
ताजीम	सलामी
मजलस	मसलतीची जागा
अलगरजू	बेशिस्त

संपूर्ण मराठी (के'सागर) या पुस्तकातून उद्धृत

पर्यायोक्त अलंकार

जेव्हा एखादी गोष्ट सरळ शब्दांत न सांगता आडवळणाने सांगितली जाते, तेव्हा ‘पर्यायोक्त’ अलंकार निर्माण होतो. या अलंकाराची काही उदाहरणे पुढे दिली आहेत—

- (१) दहा वर्षेकॉलेजात शिकतोय मी महाराजा!
(दरवर्षी नापास होतोय!)
- (२) अन्यायाचा प्रतिकार करता करता तो अमर झाला. (मारला गेला.)
- (३) सध्या बबन्या माहेरी आहे.
(तुरुंगात आहे.)

संपूर्ण मराठी (के'सागर) या पुस्तकातून उद्धृत

गट 'ब' व गट 'क' संयुक्त पूर्व Combine

गट 'ब' व गट 'क'
२०२२च्या पेपर्ससह

- सहायक कक्ष अधिकारी
- राज्य कर निरीक्षक
- पोलीस उपनिरीक्षक
- दुय्यम निबंधक (श्रेणी-१)/मुद्रांक निरीक्षक
- दुय्यम निरीक्षक, राज्य उत्पादन शुल्क
- तांत्रिक सहायक
- कर सहायक
- लिपिक-टंकलेखक

८०% प्रश्न याच पुस्तकातील!!

लेखन-संस्करण
के'सागर

मानव विकास अहवाल, २०२१/२२
जागतिक भूक निर्देशांक, २०२२
जागतिक शांतता निर्देशांक, २०२२
जागतिक विकास अहवाल, २०२२
लेटेस्ट सर्वें व रिपोर्ट्स, २०२२-२३

Published By

Sau. Shobhadevi Kshirsagar

K'Sagar Publications

'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimbukhi
Maruti Temple, Pune - 411 030.
9 24450125, 24455435 9823118810

Email : customer@ksagar.com

sales@ksagar.com

website : www.ksagar.com

© K'Sagar Publications, Pune : 2013

Eighth-seventh edition of the original book-2023

The name K'Sagar is registered
under the trade marks Act, 1999

Printed at

Shri Ganesh Enterprises
Dhayari, Pune

Typesetting

K'Sagar Publications, Pune

Cover Design

K'Sagar Publications, Pune

Price : 895/-

Our Firms

K'Sagar's House of Books

39/1, Durga Chambers, Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411002. (020) 24483166
 9923906500 8087722277

K'Sagar Book Centre

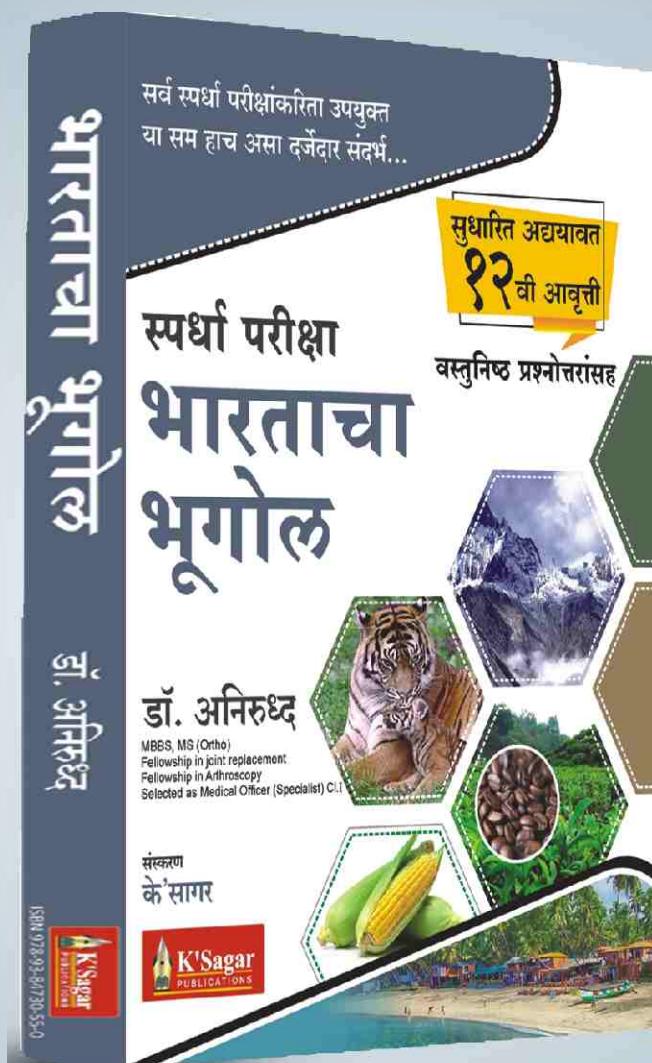
Nutan Classic, 639 Narayana Peth,
Appa Balwant Chowk, Pune - 411030.
(020) 24453065 9823121395 9545567862/63

K'Sagar's House of Books

Satya-ganesh Sankul, (Saraswati Nivas)
122, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411002. (020) 24465650 9923810566

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

**मोजक्या पानांत
सखोल व व्यापक
अभ्यास**

**साधी-सोपी भाषा
अद्यावत माहिती
आवश्यक तेथे मुद्दे,
तक्ते व नकाशे...**

कॅ'सागरीय...

सन २०१३ मध्ये महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाने विक्रीकर निरीक्षक, पोलीस उपनिरीक्षक व मंत्रालय सहायक पदांसाठी स्वतंत्रपणे घेतल्या जाणाऱ्या पूर्व परीक्षेच्या अभ्यासक्रमात काही आवश्यक स्वरूपाच्या मूळभूत सुधारणा केल्या.

अनेकांना अभ्यासक्रमातील हा बदल धक्कादायक वाटला असला तरी निरपेक्ष दृष्टिकोनातून पाहू गेले असता हा बदल विचारपूर्वक केलेला, विधायक व अधिक न्याय स्वरूपाचाच असल्याचे दिसून येते. पूर्वीच्या सामान्य क्षमता चाचणी या दीडशे प्रश्नांच्या व दीडशे गुणांच्या प्रश्नपत्रिकेएवजी आपणास आता सामान्य क्षमता या शंभर प्रश्नांच्या व शंभर गुणांच्या प्रश्नपत्रिकेचा एका तासाच्या अवधीत यशस्वीपणे मुकाबला करावयाचा आहे.

या नव्या अभ्यासक्रमाचे विश्लेषण केले असता बहुंशी पूर्वीच्याच अभ्यासक्रमाची व्याप्ती आयोगाने वाढविली असल्याचे व असे करताना सर्व विद्याशाखांच्या विद्यार्थ्यांना यथायोग्य न्याय दिल्याचे प्रकर्षने जाणवते. नवीन अभ्यासक्रमानुसार भारतीय अर्थव्यवस्था या एका व्यापक घटकाचा या अभ्यासक्रमात नव्याने समावेश केला गेला आहे.

महाराष्ट्रातील समाजसुधारक हा घटक अभ्यासक्रमातून वगळला असला तरी पूर्वीच्या ‘भारताचा सामान्य इतिहास’ या घटकाएवजी ‘आधुनिक भारताचा विशेषतः महाराष्ट्राचा इतिहास’ हा घटक अभ्यासक्रमात समाविष्ट केला असल्याने त्या अंतर्गत महाराष्ट्रातील समाजसुधारक हा घटक आपणास अभ्यासावाच लागणार आहे.

आपल्या नवीन अभ्यासक्रमात भारताचा भूगोल या विषयाचा स्पष्टरीत्या समावेश नसला तरी भूगोल (महाराष्ट्राच्या भूगोलाच्या विशेष अभ्यासासह) या घटकांतर्गत काही प्रमाणात का होईना भारताच्या भूगोलाचा अभ्यास आपणास करावाच लागणार.

आहे. पूर्वीच्या अभ्यासक्रमातील अंकगणित या घटकाएवजी आता अंकगणित व बुद्धिमापन चाचणी या संयुक्त अभ्यासघटकाचा अभ्यास करणे अनिवार्य ठरले आहे. नागरिकशास्त्र, सामान्य विज्ञान व चालू घडामोडी हे पूर्वीचे घटक नवीन अभ्यासक्रमातही कायम ठेवण्यात आले आहेत.

नव्या अभ्यासक्रमाच्या विस्तृत कक्षा, व्यापकता व सखोलता लक्षात घेऊन प्रस्तुतच्या जवळ-जवळ हजार डबल डेमीसाईज पृष्ठांच्या या ग्रंथराजाची रचना साकारली आहे. ही रचना साकारताना आपल्या अभ्यासक्रमातील सातही घटकांचा सखोल, व्यापक तरीही परीक्षाभिमुख परामर्श घेतला आहे. या संदर्भग्रंथाची रचना करताना आयोगाने अंगीकार-लेल्या नव्या दृष्टिकोनाची आणि आयोगाच्या प्रश्नांच्या नव्या धर्तीची जाण ठेवली असून त्याचे योग्य ते भान राखले आहे.

या संदर्भग्रंथातील पृथ्वी, जगातील विभाग, हवामान, अक्षांश, रेखांश या प्रकरणाची रचना करताना प्रकाशनाच्या अस्मादिकांनी संस्करित केलेल्या प्रा. सु. प्र. दाते यांच्या ‘प्राकृतिक भूगोल’ या संदर्भाचा तद्वत्तच राज्य प्रशासन या प्रकरणाची रचना साकारताना अस्मादिकांनी संस्करित केलेल्या प्रा. व्ही. बी. पाटील लिखित भारतीय प्रशासन या ग्रंथांचा मुक्त संदर्भ घेतला आहे. त्यांचे ऋण येथे व्यक्त करणे मी अगत्याचे मानतो.

शुभेच्छांसह!! आपला,
व्ही. एस. क्षीरसागर

(K'Sagar)

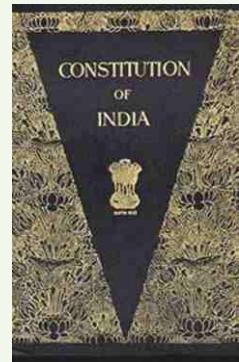
अनुक्रमणिका

महत्वाच्या नोंदी

- दावोस परिषद, २०२३
- मिस युनिवर्स – २०२३
- जी-२० शिखर परिषद
- राष्ट्रीय पंचायत पुरस्कार २०२२
- फिफा विश्वचषक
फुटबॉल स्पर्धा २०२२
- ‘कोविड-१९’
एक अकलित संकट
- कोविड-१९ वरील लसी
- दादरा आणि नगर-हवेली व दमण आणि दीव
(संघराज्य प्रदेशांचे विलीनीकरण)
अधिनियम, २०१९
- जम्मू आणि काश्मीर व लडाख
- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण – २०२०
- नोबेल पारितोषिके – २०२२
- ६८ व्हे राष्ट्रीय चित्रपट पुरस्कार २०२०
- ६७ व्हे फिल्मफेअर पुरस्कार २०२२
- १४ व्हे ऑस्कर पुरस्कार – २०२२
- मेजर ध्यानचंद खेलरत्न पुरस्कार
- मॅन बुकर आंतरराष्ट्रीय पुरस्कार*
- राष्ट्रकुल क्रीडा स्पर्धा २०२२ : भारत
पदकतालिकेत चौथ्या स्थानावर
- भारतरत्न
- पद्म पुरस्कार, २०२३

- ❖ महत्वाची प्रकरणे व परिशिष्टे
- ❖ मूलभूत हक्क
- ❖ मूलभूत कर्तव्ये
- ❖ मूलभूत कर्तव्ये – मूल्यमापन
- ❖ मार्गदर्शक तत्त्वे

भारतीय संघराज्य

- ❖ कार्यकारी मंडळ
- ❖ राष्ट्रपती
- ❖ राष्ट्रपतीचे अधिकार
- ❖ घटनात्मक संरक्षण
- ❖ राष्ट्रपती व मंत्रिमंडळ
- ❖ उपराष्ट्रपती
- ❖ पंतप्रधान व त्याचे मंत्रिमंडळ

विधिमंडळ किंवा संसद

- ❖ लोकसभा
- ❖ राज्यसभा

भारताची न्यायसंस्था

- ❖ सर्वोच्च न्यायालय
- ❖ उच्च न्यायालये

घटक राज्यांचे शासन

- ❖ विधानसभा
- ❖ विधानपरिषद

अन्य महत्वाच्या बाबी

- ❖ भारताचा महान्यायवादी
- ❖ भारताचे सरहिंशेबतपासनीस
- ❖ कंट्रोलर जनरल ऑफ अकाऊट्ट्स
- ❖ काही महत्वाच्या घटनादुरुस्त्या
- ❖ महत्वाच्या नोंदी
- ❖ काही महत्वाची पदे व विहित वय

२. जिल्हा प्रशासनासह

५७

राज्यप्रशासन

राज्यव्यवस्थापन

- ❖ भारत हा राज्यांचा संघ
- ❖ घटक राज्यांची शासनव्यवस्था
- ❖ राज्यपाल
- ❖ राज्यपालांचे कार्यकारी अधिकार

विभाग पहिला— नागरिकशास्त्र

१. भारतीय राज्यघटना

२३

प्रास्ताविक

- ❖ घटना निर्मिती
- ❖ राष्ट्रसन्मान कार्ये
- ❖ भारतीय घटनेचा सरनामा
- ❖ भारतीय घटनेची वैशिष्ट्ये

- ❖ राज्यपालाचे कायदेविषयक अधिकार
- ❖ राज्यपालाचे आर्थिक अधिकार
- ❖ राज्यपालाचे न्यायविषयक अधिकार
- ❖ राज्यपालाचे इतर अधिकार
- ❖ राज्यपालाचे स्थान
- ❖ मुख्यमंत्री
- ❖ मंत्रिमंडळ
- ❖ राज्य मंत्रिमंडळाची कार्ये
- ❖ राज्य सचिवालय
- ❖ सचिवालयाची कार्ये
- ❖ सचिवालयाची रचना
- ❖ मुख्य सचिव
- ❖ कार्यकारी विभाग

जिल्हा प्रशासन

- ❖ जिल्हा—प्रशासनाचा महत्वपूर्ण घटक
- ❖ जिल्ह्याचे उपविभाग
- ❖ जिल्हाधिकारी
- ❖ जिल्हाधिकाऱ्याची महत्वपूर्ण कार्ये
- ❖ तहसीलदार

ग्रामस्तरावरील अधिकारी

- ❖ पोलीस पाटील
- ❖ कोतवाल
- ❖ तलाठी

३. ग्रामप्रशासन

७७

स्थानिक शासन

- ❖ स्वातंत्र्योत्तर काळातील विकास
- ❖ महाराष्ट्रातील पंचायत राज्य

जिल्हा परिषद

- ❖ पंचायत राज्यातील शिवर संस्था
- ❖ जिल्हा परिषदेची रचना
- ❖ अध्यक्ष व उपाध्यक्ष
- ❖ मुख्य कार्यकारी अधिकारी
- ❖ जिल्हा परिषदेचे अधिकार व कार्ये
- ❖ जिल्हा परिषदेच्या विषय समित्या
- ❖ विषय समित्या— महत्वाचे मुद्दे
- ❖ परिषदेच्या सभा
- ❖ अंदाजपत्रक

पंचायत समिती

- ❖ विकास गट स्तरावरील संस्था
- ❖ पंचायत समितीची रचना
- ❖ सभापती व उपसभापती
- ❖ सरपंच समिती
- ❖ गटविकास अधिकारी
- ❖ पंचायत समितीचे अधिकार व कार्ये
- ❖ पंचायत समितीचे अंदाजपत्रक
- ❖ पंचायत समितीचे विसर्जन

ग्रामपंचायत

- ❖ पंचायत राज्याची पायाभूत संस्था
- ❖ ग्रामपंचायतीची रचना
- ❖ ग्रामनिधी
- ❖ शासकीय अनुदान
- ❖ सरपंच व उपसरपंच
- ❖ ग्रामसभा
- ❖ ग्रामपंचायत सचिव
- ❖ ग्रामपंचायतीचे अधिकार व कार्ये
- ❖ ग्रामसूचीतील महत्वाचे विषय
- ❖ अंदाजपत्रक, हिशेबतपासणी
- ❖ राज्यस्तरीय मूल्यमापन समित्या
- ❖ केंद्रस्तरीय मूल्यमापन समित्या
- ❖ त्र्याहतरावी घटनादुरुस्ती
- ❖ पंचायतराज्याशी संबंधित राज्य-घटनेतील तरतुदी

४. हे लक्षात ठेवा!

१०६

५. वस्तुनिष्ठ प्रश्न

११९

विभाग दुसरा—आधुनिक भारताचा विशेषत: महाराष्ट्राचा इतिहास

१. आधुनिक भारताचा इतिहास

१५५

- ❖ भारतात इंग्रजी सत्तेची स्थापना
- ❖ ईस्ट इंडिया कंपनीचे आर्थिक धोरण
- ❖ इ. स. १८५७ चा उठाव व कारणे
- ❖ सामाजिक व सांस्कृतिक जागृती
- ❖ राष्ट्रीय सभेचा स्वातंत्र्यलढ्यातील सहभाग

- ❖ सशस्त्र क्रांतिकारकांचे कार्य
- ❖ परदेशातील कार्य
- ❖ स्वातंत्र्य चळवळीशी संबंधित प्रमुख क्रांतिकारी घटना
- ❖ भारताची घटनात्मक प्रगती
- ❖ इ. स. १९०९ चा कायदा
- ❖ इ. स. १९१९ चा कायदा
- ❖ इ. स. १९३५ चा कायदा
- ❖ महत्त्वाचे गव्हर्नर जनरल आणि द्वाईसरॉय आणि ठळक घडामोडी
- ❖ आधुनिक भारतीय वृत्तपत्रांची वाटचाल
- ❖ स्वातंत्र्योत्तर भारताचा इतिहास
- ❖ पंडित जवाहरलाल नेहरू
- ❖ इंदिरा गांधी
- ❖ राजीव गांधी
- ❖ पी. व्ही. नरसिंह राव
- ❖ अटल बिहारी वाजपेयी
- ❖ डॉ. मनमोहन सिंग
- ❖ नरेंद्र मोदी
- ❖ गव्हर्नर जनरल व राष्ट्रपती

२. महाराष्ट्राचा इतिहास १९०

- ❖ महाराष्ट्र नावाची व्युत्पत्ती
- ❖ संक्षिप्त इतिहास
- ❖ इंग्रजांची राजवट
- ❖ संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ
- ❖ संयुक्त महाराष्ट्र परिषद
- ❖ संयुक्त महाराष्ट्र आंदोलनाचा भडका
- ❖ संयुक्त महाराष्ट्र समिती
- ❖ संयुक्त महाराष्ट्र वास्तवात

३. महाराष्ट्रातील समाजसुधारक (महाराष्ट्राच्या इतिहासाच्या अनुषंगाने) २०३

- ❖ महात्मा जोतीबा फुले (१८२७-१८९०)
- ❖ हे लक्षात ठेवा!
- ❖ गो. ग. आगरकर (१८५६-१८९५)
- ❖ हे लक्षात ठेवा!

- ❖ महर्षी धोंडो केशव कर्वे (१८५८-१९६२)
- ❖ राजर्षी शाहू महाराज (१८७४-१९२२)
- ❖ हे लक्षात ठेवा!
- ❖ कर्मवीर भाऊराव पाटील (१८८७-१९५९)
- ❖ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (१८९१-१९५६)
- ❖ हे लक्षात ठेवा!
- ❖ समाजसुधारक व त्यांनी चालविलेली पत्रे
- ❖ समाजसुधारक व स्थापन केलेल्या संस्था
- ❖ समाजसुधारक व लेखनसंपदा
- ❖ विद्यमान समाजसुधारक

४. हे लक्षात ठेवा! २२२

५. वस्तुनिष्ठ प्रश्न २३४

- ❖ स्पष्टीकरणे

विभाग तिसरा— भारतीय अर्थव्यवस्था

१. लोकसंख्या, दारिद्र्य व बेरोजगारी २७३

- ❖ भारतीय अर्थव्यवस्थेचे स्वरूप
- ❖ भारतीय अर्थव्यवस्थेची वैशिष्ट्ये
- ❖ नित्य स्थिती
- ❖ मानव विकास निर्देशांक व भारताचे स्थान
- ❖ न्यूनविकसित अर्थव्यवस्था
- ❖ भारताची लोकसंख्या
- ❖ भारत : साक्षरता
- ❖ अनुसूचित जाति-जमाती
- ❖ लोकसंख्याविषयक धोरण
- ❖ भारतातील दारिद्र्य
- ❖ भारतातील बेरोजगारी
- ❖ रोजगारनिर्मितीचे शासकीय प्रयत्न
- ❖ भारताचा विदेशी व्यापार
- ❖ परकीय कर्जाचा वाढता बोजा
- ❖ औद्योगिक धोरण, १९९१

- ❖ मक्तेदारी आणि व्यापार प्रतिबंधक अधिनियम, १९६९
- ❖ स्पर्धा कायदा, २००२
- ❖ आर्थिक धोरण, १९९९
- ❖ सार्वजनिक क्षेत्रासाठी आरक्षित असलेले उद्योग
- ❖ नवरत्न, मिनीरत्न, महारत्न
- ❖ राष्ट्रीय वस्तू उत्पादन धोरण-२०११
- ❖ काही महत्वाच्या योजना/कार्यक्रम
- ❖ योजनांसंदर्भात महत्वाच्या नोंदी
- ❖ महत्वाच्या संस्था व स्थापना वर्षे

महत्वाच्या नोंदी

- ❖ महत्वाच्या समित्या व विषय
- ❖ राष्ट्रीय लेखा मापनाची नवी पद्धत

२. पंचवार्षिक योजना

३२२

- ❖ भारतातील नियोजन
- ❖ नियोजन आयोग
- ❖ राष्ट्रीय विकास परिषद
- ❖ पंचवार्षिक योजना
- ❖ नीती आयोगाने घेतली नियोजन आयोगाची जागा
- ❖ योजनानिहाय अपेक्षित वृद्धिदर व साध्ये

३. भारताचा परकीय व्यापार

३३४

- ❖ जागतिक व्यापारात भारत
- ❖ जागतिक व्यापारात हिस्सा नगण्य
- ❖ भारताच्या प्रमुख नियर्ता वस्तू
- ❖ आयात-नियर्ता धोरण (२०१५-२०)
- ❖ नियर्ता विभाग
- ❖ विशेष आर्थिक क्षेत्रे (SEZ)
- ❖ भारताचे व्यापारी संबंध
- ❖ भारताचा आयात व्यापार
- ❖ प्रतिकूल व्यापारशेष
- ❖ भारताचा व्यवहारशेष
- ❖ जागतिक बँक
- ❖ आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी
- ❖ युरोपीय महासंघ
- ❖ जागतिक व्यापार संघटना

४. शासकीय अर्थ-व्यवस्था : अर्थसंकल्प, लेखा, लेखा-परीक्षण

३५७

- ❖ शासनाचे आर्थिक धोरण
- ❖ शासकीय अंदाजपत्रक
- ❖ शून्याधारित अंदाजपत्रक
- ❖ अंदाजपत्रकासंबंधित राज्यघटनेतील तरतुदी
- ❖ भारतीय कररचना
- ❖ केंद्र व राज्य यांच्यातील आर्थिक संबंध
- ❖ अर्थ आयोग
- ❖ कम्प्टोलर जनरल ऑफ अकाउंट्स
- ❖ लेखाविषयक संसदीय समित्या
- ❖ तुटीचा अर्थभरणा
- ❖ भारताचा एकत्रित व संचित निधी
- ❖ भारताचा आकस्मिक खर्च निधी
- ❖ धन विधेयक
- ❖ भारताचे सरहिशेबतपासनीस
- ❖ परकीय साहाय्य
- ❖ अर्थविषयक करार

५. भारतीय बँक व्यवस्था

३७३

- ❖ प्राथमिक माहिती
- ❖ भारतीय बँकिंग पद्धती
- ❖ रिझर्व बँक ऑफ इंडिया
- ❖ बँकांचे राष्ट्रीयीकरण
- ❖ स्टेट बँक ऑफ इंडिया
- ❖ प्रादेशिक ग्रामीण बँका
- ❖ अग्रणी बँक योजना
- ❖ नरसिंहम समिती-२

कृषि-पतपुरवठा

- ❖ त्रिस्तरीय सहकारी कृषि-पतपुरवठा संस्था
- ❖ भू-विकास बँका

वित्तीय महामंडळे/विकास बँका

- ❖ भारतीय औद्योगिक पतपुरवठा आणि गुंतवणूक महामंडळ
- ❖ भारतीय औद्योगिक विकास बँक
- ❖ भारतीय नियर्ता-आयात (EXIM) बँक
- ❖ भारतीय लघुउद्योग विकास बँक
- ❖ राज्य वित्तीय महामंडळे
- ❖ युनिट ट्रस्ट ऑफ इंडिया
- ❖ भारतीय आयुर्विमा महामंडळ

६. मुद्रा आणि राज- कोषीय नीती

३९१

- ❖ रिझर्व बँकेच्या पतनियंत्रण-पद्धती
- ❖ बँकदराबाबतचे धोरण
- ❖ बँकदर धोरणाचा वापर
- ❖ रिझर्व बँक आणि खुल्या बाजारातील व्यवहार
- ❖ ग्राहीव रोखता प्रमाणाबाबतचे धोरण
- ❖ वैधानिक रोखता गुणोत्तर (SLR)
- ❖ रोखता समायोजन
- ❖ रिझर्व बँकेचे गुणात्मक पतनियंत्रण
- ❖ नरसिंहम समिती-१
- ❖ बॉर्किंग अम्बुद्समन योजना

७. वस्तुनिष्ठ प्रश्न

४०१

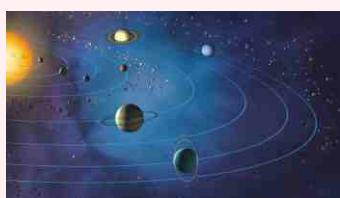
- ❖ स्पष्टीकरणे

विभाग चौथा— भूगोल : महाराष्ट्राच्या भूगोलाच्या विशेष अभ्यासासह

१. पृथ्वी व अक्षांश- रेखांश

४६९

- ❖ खगोलशास्त्र
- ❖ सूर्यकुल
- ❖ सूर्यकुलातील ग्रह
- ❖ पृथ्वी : अक्षांश व रेखांश
- ❖ पृथ्वीचे परिवलन
- ❖ रेखांश आणि वेळ
- ❖ पृथ्वीचे परिभ्रमण
- ❖ चंद्र
- ❖ ग्रहणे
- ❖ पृथ्वीचे अंतरंग

भू-कवचात बदल घडवून आणणाऱ्या शक्ती

- ❖ अंतर्गत शक्ती

अपक्षय

- ❖ बाह्यशक्तीचे कारक

२. हवा आणि हवामान

४९०

- ❖ हवा
- ❖ हवामान

- ❖ सौरशक्ती व हवेचे तापमान

- ❖ सौरशक्तीच्या वितरणावर प्रभाव पाढणारे घटक

- ❖ तापमानाचे भौगोलिक वितरण

- ❖ तापमानकक्षा

- ❖ हवेचा दाब

- ❖ पृथ्वीवरील हवेच्या दाबाचे वितरण

- ❖ भू-पृष्ठावरील हवेच्या दाबाचे पट्टे

- ❖ ग्रहीय वारे

- ❖ मोसमी वारे

- ❖ आर्वत व प्रत्यार्वत

- ❖ काही वादळवारे

- ❖ पाऊस

- ❖ पावसाचे वितरण

३. भारताचा भूगोल

५०६

अभ्यासक्रमाच्या अनुषंगाने

- ❖ प्रास्ताविक

- ❖ राज्यांची संक्षिप्त माहिती

- ❖ राज्य : लोकसंख्येच्या उतरत्या क्रमाने

- ❖ भारत— प्राकृतिक रचना

- ❖ हिमालयीन पर्वत-प्रदेश

- ❖ हिमालयाच्या उपरांग

- ❖ बर्डांने पाढलेले विभाग

- ❖ हिमालयातील महत्वाच्या रिंडी

- ❖ भारतातील सर्वोच्च शिखरे

- ❖ गंगा, सिंधू व ब्रह्मपुत्र खोल्यांचा मैदानी प्रदेश

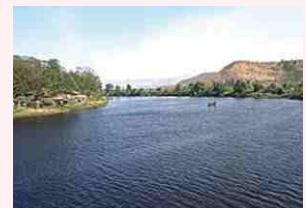
- ❖ द्रीपकल्पीय पठारी प्रदेश

- ❖ किनारपट्टीचा प्रदेश

- ❖ भारत— भू-स्तररचना

- ❖ भारत— मृदा

- ❖ भारत— नदीप्रणाली

- ❖ हिमालयीन नद्या

- ❖ द्रीपकल्पीय नद्या

- ❖ पूर्ववाहिनी नद्या

- ❖ पश्चिमवाहिनी नद्या

- ❖ भारतातील नद्या

- ❖ भारत— वने

- ❖ या नोंदी घ्या!

- ❖ भारतातील राष्ट्रीय उद्याने
- ❖ भारतातील अभयारण्ये
- ❖ भारतातील व्याघ्र प्रकल्प
- ❖ भारतातील जल व विद्युत प्रकल्प
- ❖ औषिक विद्युत प्रकल्प
- ❖ भारतातील कृषि-उत्पादने
- ❖ भारतातील खनिजे
- ❖ उद्योगधंडे व प्रमुख शहरे
- ❖ लघुउद्योग व प्रसिद्ध ठिकाणे

४. महाराष्ट्राचा भूगोल एक विशेष अभ्यास ५४२

भू-स्तर रचना, प्राकृतिक रचना, भू-शास्त्रीय रचना, मृदा व पर्जन्य

- ❖ भू-स्तर रचना
- ❖ प्राकृतिक रचना
- ❖ भू-शास्त्रीय रचना
- ❖ मृदा
- ❖ महाराष्ट्रातील मृदेचे प्रकार
- ❖ मृदेची धूप
- ❖ मृदेच्या धूपेचे प्रकार
- ❖ पर्जन्यमान
- ❖ महाराष्ट्रातील पर्जन्याचे वितरण
- ❖ पर्जन्याची परिवर्तनशीलता
- ❖ पर्जन्य-परिवर्तनशीलतेचे परिणाम
- ❖ महाराष्ट्रातील पर्जन्याची वैशिष्ट्ये

जलप्रणाली

- ❖ जलप्रणाली
- ❖ महाराष्ट्रातील जलप्रणाली
- ❖ महाराष्ट्रातील नद्या

बंगालच्या उपसागराला मिळणाऱ्या नद्या

- ❖ गोदावरी
- ❖ भीमा
- ❖ कृष्णा
- ❖ पैनगंगा
- ❖ वर्धा
- ❖ वैनगंगा

अरबी समुद्राला मिळणाऱ्या नद्या

- ❖ नर्मदा
- ❖ तापी

- ❖ कोकणातील नद्या

महाराष्ट्रातील वने

- ❖ वनव्याप्त क्षेत्र
- ❖ चॅम्पिअन व शेठ यांनी केलेले वर्गीकरण
- ❖ वन-उत्पादने

५. महाराष्ट्राची आनुषंगिक व और्गोलिक माहिती ५६६

- ❖ सीमेवरील राज्ये
- ❖ महाराष्ट्रातील जिल्हे
- ❖ स्थानिक स्वराज्य संस्था
- ❖ राज्यातील शहरे
- ❖ लोकसंख्या : २०११ (प्राथमिक निष्कर्ष)
- ❖ साक्षरता : २०११ (प्राथमिक निष्कर्ष)
- ❖ शिक्षण : २०२०-२१
- ❖ शेती : २०१९-२०
- ❖ वन सर्वेक्षण : २०२१
- ❖ उत्पन्न : २०२०-२१
- ❖ आरोग्य सुविधा (३१ डिसेंबर, २०२०)
- ❖ सहकारी संस्था : १ एप्रिल, २०२१
- ❖ राज्यातील स्त्यांची लांबी : १ एप्रिल, २०२१
- ❖ राज्यातून जाणारे राष्ट्रीय महामार्ग
- ❖ लोहमार्ग : १ एप्रिल, २०२१
- ❖ राज्यातून जाणारे लोहमार्ग
- ❖ राज्यातील नद्या
- ❖ नद्यांच्या काठांवरील स्थळे
- ❖ नद्या व प्रमुख धरणे
- ❖ नद्या व त्यांच्या उपनद्या
- ❖ प्रमुख नद्या व उगमस्थाने
- ❖ कृषी उत्पन्न व उत्पादक प्रदेश
- ❖ फळे व संबंधित स्थळे
- ❖ जलविद्युत प्रकल्प
- ❖ औषिक प्रकल्प
- ❖ अणुविद्युत प्रकल्प
- ❖ आंतरराज्यीय प्रकल्प
- ❖ औद्योगिक विकासाशी संबंधित संस्था
- ❖ उद्योगधंडे व संबंधित स्थळे

- ❖ राज्यातील लघुउद्योग
- ❖ खनिजे व उत्पादक क्षेत्रे
- ❖ महाराष्ट्रातील पर्यटन स्थळे
- ❖ राज्यातील किल्ले
- ❖ गुंफा मंदिरे
- ❖ राज्यातील अष्टविनायक
- ❖ ज्योतिर्लिंगांची स्थाने
- ❖ राष्ट्रीय उद्याने
- ❖ राज्यातील अभयारण्ये
- ❖ प्रमुख घाट
- ❖ प्रमुख विमानतळ
- ❖ राज्य विद्यापीठे
- ❖ राज्यातील संस्थात्मक उपक्रम
- ❖ महाराष्ट्रातील प्रमुख शहरे

६. हे लक्षात ठेवा! **५८९**

७. वस्तुनिष्ठ प्रश्न **६११**

विभाग पाचवा— सामान्य विज्ञान

१. सामान्य विज्ञानातील सामान्य माहिती **६५७**

- ❖ महत्वाची माहिती
- ❖ महत्वाची शास्त्रीय कारणे
- ❖ प्राचीन भारतीय शास्त्रज्ञ
- ❖ अर्वाचीन भारतीय शास्त्रज्ञ

२. रसायनशास्त्र व भौतिकशास्त्र **६६७**

काही महत्वाच्या संकल्पना

- ❖ मूलद्रव्ये
- ❖ डोंबेरायनरची त्रिके (१८२९)
- ❖ न्यूलॅंड्जची अष्टके
- ❖ आवर्तसारणी
- ❖ इंधने
- ❖ खते

महत्वाची माहिती

- ❖ काही मूलद्रव्ये व संज्ञा
- ❖ काही रासायनिक संयुगे व रेणुसूत्रे
- ❖ स्थिर संयुजा असलेली मूलद्रव्ये व संज्ञा

- ❖ इलेक्ट्रॉन संरूपण
- ❖ महत्वाची मूलद्रव्ये आणि त्यांचे उपयोग
- ❖ महत्वाची संयुगे व त्यांचे उपयोग
- ❖ कार्बन आणि कार्बनी संयुगे
- ❖ उत्प्रेरके
- ❖ काचेचे विशिष्ट रंग व धातुसंयुगे
- ❖ किरणोत्सारी समस्थानिके व रोगनिदान वा उपचार
- ❖ काही महत्वाची संमिश्रे व त्यांतील घटक
- ❖ धातू व धातुके
- ❖ काही आम्ले व अल्कली
- ❖ काही किरणोत्सारी मूलद्रव्ये व त्यांचा अर्धआयुष्य काल
- ❖ आम्ल व अल्कली अनुमापनात वापरले जाणारे दर्शक व परिणाम
- ❖ काही रासायनिक पदार्थांची व्यावहारिक व शास्त्रीय नावे
- ❖ मापनाची मूलभूत एकके
- ❖ व्यवहारोपयोगी मापके
- ❖ मूलभूत एककांवर आधारित मापके

काही महत्वाचे नियम आणि संकल्पना

- ❖ न्यूटनचे गतीविषयक नियम
- ❖ कार्य
- ❖ शक्ती
- ❖ ऊर्जा
- ❖ बल
- ❖ संवेग
- ❖ न्यूटनचा गुरुत्वाकर्षणाचा नियम
- ❖ विशिष्ट उष्णता
- ❖ पाण्याचे असंगत आचरण
- ❖ आर्द्रता
- ❖ प्रकाशाचे अपवर्तन
- ❖ इंद्रधनुष्य
- ❖ ध्वनीचे परावर्तन
- ❖ रडार
- ❖ विद्युतमापन— परिमाण व उपकरणे
- ❖ विद्युत : मापन, परिमाण व उपकरण
- ❖ विद्युत उपकरणे व विजेच्या परिणामाचे प्रकार

- ❖ अणुगर्भाचे भंजन
- ❖ अणुसमीलन (न्यूक्लीय फ्लूजन)
- ❖ कार्बन-१४
- ❖ प्रारण
- ❖ घर्षण

३. प्राणिशास्त्र व वनस्पतिशास्त्र

- ❖ सजीव
- ❖ वनस्पती आणि
प्राणिपेशींतील फरक
- ❖ वनस्पती वर्गीकरण
- ❖ थॅलोफायटा
- ❖ ब्रायोफायटा
- ❖ टेरिडोफायटा
- ❖ स्पर्माटोफायटा
- ❖ प्राण्यांचे वर्गीकरण
- ❖ वनस्पतींमधील प्रकाश-संश्लेषण
- ❖ गुणसूत्रे
- ❖ इंद्रियसंस्था
- ❖ पारिस्थितिकी

६८८

४. शरीर आरोग्यशास्त्र

- ❖ सामान्य माहिती
- ❖ जीवनसत्त्वे
- ❖ जीवनसत्त्वे व
रासायनिक नावे
- ❖ रोग
- ❖ प्रतिजैविके
- ❖ वितंचक
- ❖ हार्मोन्स आणि त्यांची कार्ये
- ❖ रक्त
- ❖ रक्तातील पेशी
- ❖ रक्तद्रव, लसिका, रक्तगट
- ❖ अपत्यांचे रक्त
- ❖ दृष्टिदोष

६९४

७०८

५. हे लक्षात ठेवा!

६. वस्तुनिष्ठ प्रश्न

- ❖ स्पष्टीकरण

विभाग सहावा— अंकगणित

१. संख्या	७३३
२. बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार	७३४

३. ल.सा.वि. आणि म.सा.वि.	७३७
४. वर्ग-वर्गमूळ, घन-घनमूळ	७३९
५. अपूर्णांक	७४१
६. दशांश अपूर्णांक	७४३
७. पदावली	७४५
८. सरळव्याज व चक्रवाढ व्याज	७४७
९. शेकडेवारी	७४९
१०. गुणोत्तर व प्रमाण	७५०
११. सरासरी	७५१
१२. विविध परिमाणे	७५२
१३. नफा-तोटा	७५४
१४. काळ - काम - वेग	७५७
१५. क्षेत्रफल	७५९

विभाग सातवा— बुद्धिमापन चाचणी

१. बुद्धिमापन चाचणी

❖ सूचनापालन (अनुसरण)	
❖ समसंबंध	
❖ वर्गीकरण	
❖ श्रेणी अथवा क्रम	
❖ तर्कशक्ती आणि अनुमान	
❖ सांकेतिक लिपी	
❖ नमुना प्रश्नपत्रिका - १	❖ उत्तरे
❖ नमुना प्रश्नपत्रिका - २	❖ उत्तरे

२. बुद्धिमापन चाचणी

संभिश्र महत्वाचे प्रश्न

■ महाराष्ट्र दुर्योग सेवा गट	८०४
ब संयुक्त पूर्व परीक्षा, २०२२	
(८ ऑक्टोबर, २०२२)	

■ महाराष्ट्र गट 'क' सेवा	८१४
संयुक्त पूर्व परीक्षा, २०२२	
(५ नोव्हेंबर, २०२२)	

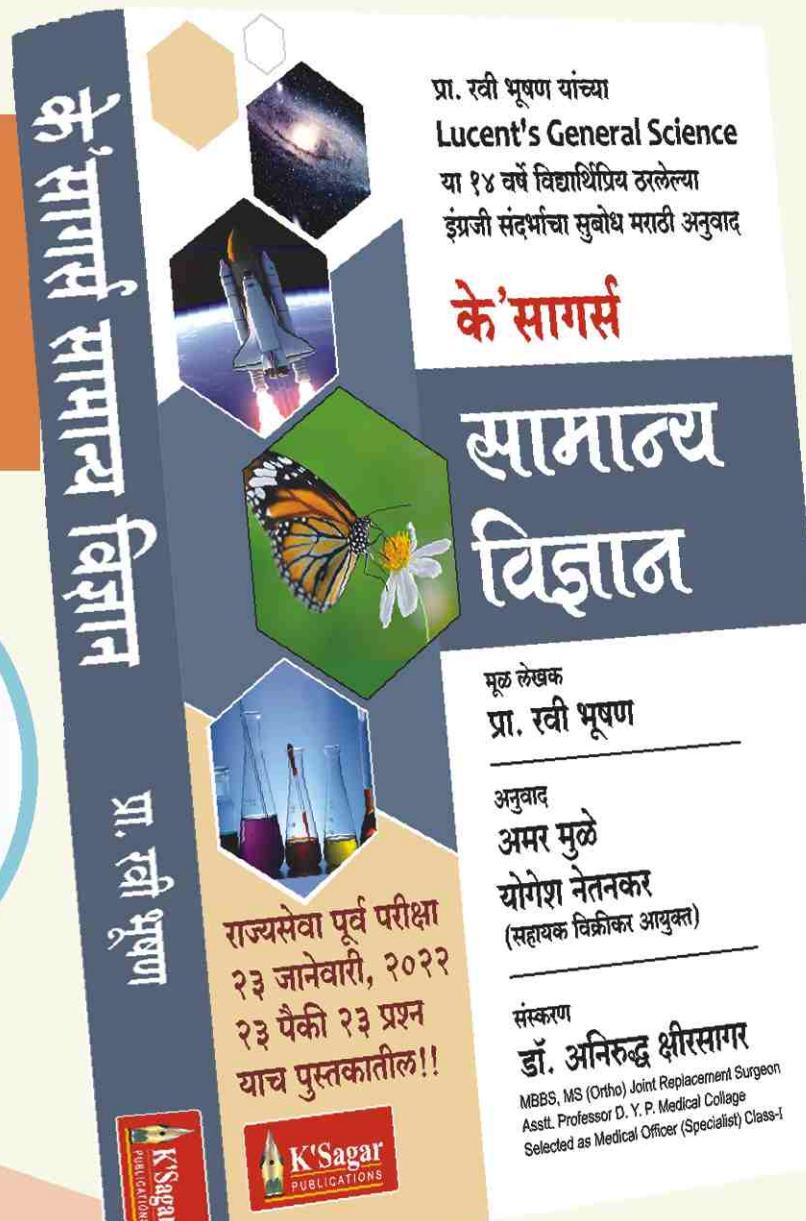
■ केंद्रीय मंत्रिमंडळ	८२४
-----------------------	-----

■ काही महत्वाचे पुरस्कार	
■ जागतिक शांतता निर्देशांक-२०२२	
■ जागतिक भूक निर्देशांक-२०२२	

भारतभर गाजलेल्या
प्रा. रवी भूषण लिखित
लुसेन्ट्स जनरल सायन्स
या विद्यार्थिप्रिय
पुस्तकाचा मराठी अनुवाद

भरपूर चित्रे, तक्ते
व आकृत्या
वाढत्या काठिण्यपातळीचे
नव्या धर्तीचे
वस्तुनिष्ठ प्रश्न

वस्तुनिष्ठ प्रश्न कोणत्या
परीक्षेत येऊन गेले
त्याचा निर्देश

प्रा. रवी भूषण यांच्या
Lucent's General Science
या १४ वर्षे विद्यार्थींप्रिय रुलेल्या
इंग्रजी संदर्भाचा सुबोध मराठी अनुवाद

के'सागर'

सामान्य विज्ञान

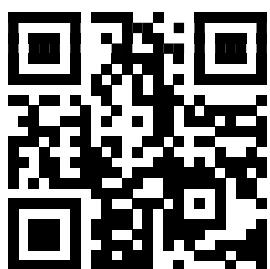
मूळ लेखक
प्रा. रवी भूषण

अनुवाद
अमर मुळे
योगेश नेतनकर
(सहायक चिकित्सक आयुक्त)

संस्करण
डॉ. अनिरुद्ध क्षीरसागर
MBBS, MS (Ortho) Joint Replacement Surgeon
Asstt. Professor D. Y. P. Medical College
Selected as Medical Officer (Specialist) Class-I

भरपूर पॉइंट्स् व स्क्रीन्स् यांच्या
माध्यमातून कमी पानांत परिपूर्ण तयारी

के'सागर पब्लिकेशनचे कोणतेही पुस्तक मागविण्यासाठी
आपल्या स्मार्टफोनद्वारे खालील QR कोड स्कॅन करावा.

Ksagar.com